

Illyés Gyula ostromnaplója

(*Illyés Gyula: Ostromnapló, 1945. január 10. – 1945. április 24., a könyvet a dokumentumokból összeállította, a jegyzeteket írta Horváth István, Nap Kiadó, 2014*)

Sikerkönyv! – e szavakkal adja kezembe a kötetet kiadója. Elfogadom és megértem. Megjelenése alkalmassá teszi, hogy mindenki kezébe vegye, olvassa. A televíziók híradója tele van ostromlott városok, felrobbantott objektumok szörnyűséges képeivel. Nem lehet hozzászokni, bármennyiszer ismétlik is akár ugyanazokat a képeket is. És akkor kézbe vehetünk egy sok évtizeddel ezelőtt lejegyzett füzetből elővarázsolt szöveget, amely személyes ismerőseink hasonló életveszélyes történetét idézi elénk. Nagy nemzeti költőnk jegyzi le pillanatnyi megfigyeléseit, alakítja versbe a látványt, hullákkal teli „sétáikat”, leírva, hogy a következő pillanat vajha nem őket magukat is hullákká pusztítja. „A tetem végig nyulva / a járda közepén / s az hogy egy perc múlva / épp így nyulhatok én”. Hónapokon át ekként a halál határmezsgyéjén élve lehet-e létezni? Íme bizonyosság: lehet. Illyés, öröklött neuraszténiájával, fekélyes gyomrával a lejegyzés szerint higgadtan, félelem nélkül, másokért (családjáért és barátainak, rokonainak családjáért) cselekvő-gondolkodó-felelősséget vállaló emberként éli meg a megélhetetlen napokat. Mint az Ószövetség ősatyái. Mert élteti a felelősség megerősítő kényszere.

Csodálom, figyelem és megértem párszavas jegyzeteiből: amikor élete-pályája során döntnie kellett, hogyan merítette az erőt a megpróbáltatások között. Mert életveszélyben, kiszolgáltatottságban hányszor van most is ereje kimondani csábító ajánlatok esetében a *nem*-et. A nem és az igenek előtt a részletező magyarázat-kérés – mindez belefér az életveszélybe, éhezésbe, családját veszélyeztető bajok idejébe. Én még tanultam valaha latint, a jegyzetekben rögzített mozdulatok, rövid válaszok a köztársasági

sági Róma hősi férfieszményét, a Brutusok és Scipiók emberpéldányait idézik elém. Sőt mi több: Mucius Scaevolát. A vae victissel szemben a kezét tűzbe mártó hőst. Aki nem fogadhatja el a „jaj”-t, a megalázást. Bujdosó társa, Horváth László nemzedéke legtalányosabb embereként jellemezte valaha. Az *Ostromnapló* hősi magatartását végigcsináló ember legnagyobb talánya talán éppen ezért lett a közvetlen szemlélő számára érdekessé. Akit távolból figyelve egészen másnak láthatott, az ebben az embert próbáló időben képes volt hősként megjeleníteni. Élni közöttük, és vállán tartani mindnyájuk létezését. És még túl ezen: futotta ereje-ideje Proustot is olvasni. Olyan nehéz? Nem. Csak természetes. Ilyen időkben látszik meg, ki tud emberként viselkedni. Minden apró mozdulatában. Például van ereje, nyugalma, türelme részletesen megfogalmazni tíz pontba szedve az egymáshoz alkalmazkodás túlélési szabályzatát.

Sőt! Van ereje válasz nélkül hagyni egyik legjobb barátja bajban létéből felé kiáltó leveleit. Én adtam ki nemcsak az ebben a kiadványban megidézett töredékes Szabó Lőrinc-naplót, hanem annak teljes szövegét is, amikor azt már lehetett, abból tudhatjuk: Szabó Lőrinc mennyit sírt amiatt, hogy Illyés nem azzal tölti az idejét, hogy őt vigasztalja. Szerinte elég volt néhány biztató szó, és annak biztos tudata: ő többet fog tenni barátjáért, mintsem ha csak vele együtt sírna. Ő bizony minden esetben, amikor kellett, bement érte a tüzes kemencébe is. Ha kellett a legfőbb kommunistákkal egy egész éjszakán át tárgyalni. Megvitatni: megjelenjen-e írása arról, hogy a forradalom felfalja értékeit (mint tette a nagy francia forradalom valaha), vagy végleg békén hagyják Szabó Lőrincet és Horváth Lászlót.

lót, irodalmunk legnagyobb akkor élő értékeit. Valaha, 1980-ban *A háborúnak vége lett* című interjújában magnóba mondta nekem, emlékezve, ezt a történetet. Rákosival személyesen vitázott, ott volt Révai és Lukács, most már naplójából megtudjuk: Kádár is jelen volt.

Valódi napló! Nem emlékezés. Halottak közötti „séta” közben lejegyzett szavak. Cselekvés és olvasás (Proust!) között szabad másodpercekben rövidítetten, csonkolt szavakkal rögzít. Szinte a mozdulat befejezése a szótöredék. Ennyire hiteles-őszinte naplót még nem láttam. Csodaszámba menő!

És mindebbe befér a magánélet borzalma is. De ehhez már a FI[óra], a feleség tapintatos csodálatos társ-léte is hozzátartozik. Amint egyik ilyen szörnyű erőfeszítést kívánó nap estéjén mellétársul, hogy elfogadtassa vele az elfogadhatatlant: első feleségének megőrülését, és keserves kínhalálát az aknatűz következtében. Túl lehet mindezt élni? Itt már a madáchi sorsképlet kényszere parancsol: FI[óra] terheiségének tudata, felelőssége a túlélés kényszerét erőlteti ki. Ha olvasom, *Az ember tragédiájának* záróképe képződik párhuzamosan bennem. Mindezt csak ekként lehet túlélni.

* * *

Ha valami pont akkor jelent meg, amikor kellett, akkor ez az Ostromnapló valóban a legsze-
rencsesebb csillagállás alatt válik olvashatóvá. Akkor, amikor már mindent tudni véltünk ezekről a napokról. Megírta Horváth László, megjelentek levelei, melyeket ekkoriban írt, Illyés maga interjújában számomra is felelevenítette, megírta Németh Magda könyvében (*Mélységből mélységbe. Horváth László és családja 1944–1945*), Dobos Marianne *Akkor is karácsony volt (1944)* című könyvében Németh Ágnes (Gigi) mesélte el mindezeket, de ugyanítt elmondja a napok történetét Kodolányi fia, a néprajztudós ifjabbik János, onnan tudhatjuk, hogy hogyan került éppen ő az előljáróságra, ahol segített Illyéséknek (átmenetileg ott dolgozott), amikor Szabó Lőrincet beidéztek, fogva tartották, majd Illyés és Zilahy kiszabadították.

Mi derül ki mindebből? Ritka csoda! Nincsenek ellentmondások a korábról ismert tények és a napló frissiben lejegyzett adatai között. Hányan beszéltek el, mondták, adták tovább. Még-

sem ferdült el az igazság. Minden egybevágl!

Még az ellenszenvek is feltűnnek a maguk pontosságában. Amikor Féja Géza megmentéséről esik szó, Illyés talál időt, módot, hogy ellenérzését kifejtse, de hozzáteszi, amikor veszályban van, akkor segíteni kell rajta. Tegyem hozzá ehhez saját tapasztalatomat. Évtizedekkel később Szabó Lőrinc özvegyének, Klára néninek mesélem: tessék elképzelni, Féja már Illyésről is jókat mondott nekem. Mire Klára néni fejével biccentve megjegyezte: „Féja jókat mond Gyuláról, Féja meg fog halni.” Igaza lett. De kettejük távolságtartása, ítélezése tény marad. És az *Ostromnapló* pontosan megőrökíti ezt is.

Vagy egy másik villanásnyi jelenet. Keresi Major Tamást, a Nemzeti Színház új igazgatóját, mert *A tű foka* című darabját elő akarják adni. Nekik van szükségük jelenlétére. De a titkárság képről sem ismeri a költőt. Megundorodik szervilizmusuktól, amikor a megismert emberrel szemben hirtelen megváltozik viselkedésük: „Major Tamás nincs bent. A különös változás, ahogy a titkárnők meghallják a nevem (arcom nem ismerik), nyegléből szolgál”.

És még egy meglepő, kirívó bejegyzés: Ottlik ekkori hiperaktív beszédének megfigyelése, és ezzel megítélése. Amikor Szabó Lőrinc veszélyben van mártír költőtársuk özvegye kezében, mindenki csitítja a villámokat, Somlyó György is „rokonszenvesen védi Lőrincet”, „Sándor Pál – rokonszenves”, akkor – ezt pontosan idéznem kell, ezt csak Illyés jegyzi le, meghökkenve: – „Ottlik túlbuzgósága Szabó L[őrinc]ről Sándor [Pál]nak: »Írt a vezérről.«”. Mindez történt február 23-án, pénteken. Bennem visszhangzik jól ismert hangja. Ez már nem Szabó Lőrinc története, ez már Ottlik-adalék.

Minden szavában, csonkolt rövidítésében benne az ítélet. Térjek vissza kedves római hasonlatomhoz? A barbárok döbbsen bizonygatják: minden egyes szenátor mintha egy-egy király lenne.

Illyés Gyula menthetetlenül a magyar nyelv talán legnagyobb jellemző művésze. Csonkszavaival is tökéletesen érzékeltetni tudja a másik személyhez fűződő kapcsolatának hangulatát. Nemcsak rokon- vagy ellenszenvét, hanem azt az attitűdöt, ami kettejüket egybefűzi avagy eltaszítja. Így az *Ostromnapló* nemcsak dokumen-

tum, hanem szépirodalmi alkotás is. Egymásra szoruló emberek együttélésének pontos története egy, általuk meg nem határozott, másoktól kiszolgáltatott helyzetben. Szépirodalmi remekmű.

Ugyanebben az időben én magam is – igaz gyermekként, de felnőtt gondolkodásúvá válva – átéltem összesodródott családok kiszolgáltatott pinceéletét, majd egy ostromlott város be- és kilövésekkel veszélyeztetett mindennapjait. Ismerem a légkört, amelyben az *Ostromnapló* foganhatott. Koronatanúként igazolhatom: dokumentumnak is, szépirodalmi alkotásnak is példázatos értékű a most, a Nap Kiadó gondozásában megjelent szövegegyüttes. Amelyben a szövegkiadást megvalósító Horváth István jegyzetei szerencsésen szolgálhatják az olvasók értelmezését.

* * *

Naplójegyzetek címmel több kötetnyi Illyés-naplót olvashattunk már eddig is. A magam részéről a Szabó Lőrinc-kiadások elkészítésénél, valamint a Szabó Lőrinc „pere” című könyvem megírása során sokszor forgattam haszonnal dokumentumként. Közben rájöttem: a magyar irodalom történetének egyik legfontosabb szépirodalmi alkotásai élnek a köztudatban doku-

mentumkötetekként. Az illyési szöveguniverzum legértékesebb részei közé tartoznak ezek a naplójegyzetek. Mint szépirodalom. Remélem most, az *Ostromnapló* erre a nagyszerű könyvsorozatra is fel fogja hívni a figyelmet. Hiszen aki kíváncsi előzményeire, és folytatására, kénytelen lesz kézbe venni ezeket a jegyzeteket. Érdemes. Szépirodalmi értéként is beléjük tekinteni.

Dokumentum és szépirodalom. Összegezése a huszadik századnak, amely egybefogja az emberiség nagy pusztulásait. A túlélés és a túlélésben a döntéshozás pillanata egyben ez az *Ostromnapló*, amely az én számomra olyan magaslati pont, mint a már felidézett zárójelenet *Az ember tragédiájában*. A társsal együtt élés és felelősség felvállalása egyben. Mely a nemzedék legtalányosabb írójának legfontosabb üzenetét fogalmazza példázattá: a morális döntés egyértelmű szükségességét. Nem szólamokban, nem elméletekben, – de minden pillanatra leosztható mozdulatok és reagálások szintjén. Ebben a naplóban nem volt idő a mérlegelésre, itt határozott döntéskényszerek teremtették meg az igenek és főként a nemek rendjét. Ez az Illyés Gyula emelkedik ebben a szövegben példázattá. Ez a magaslat adja meg léte igazi értékét utókora számára. Félreérthetetlenül.

Liuba Kornél Két katona a kocsmában, 1919